

Een studie naar sociale differentiatie in leesvoorkeuren

Gerbert L.M. Kraaykamp*

1. Introductie

Bijna alle Nederlanders besteden een deel van hun vrije tijd aan het lezen van boeken. Ondanks de cultuurpessimistische visie die men de laatste tijd in de media over het lezen kan vernemen (o.a. Hirsch 1988; Goedegebuure 1989), is lezen namelijk voor veel mensen nog steeds een favoriete bezigheid. Beschouwen we het lezen van boeken in relatie tot andere vormen van culturele consumptie, dan is het sterk verspreid onder de Nederlandse bevolking en qua omvang één van de meest uitgeoefende cultuurparticipatievormen. Zo blijkt in 1987 82% van de volwassenen Nederlanders 'wel eens' een boek te lezen (Stichting Speurwerk 1988). Opvallend is dat ondanks deze populariteit de verschillen binnen het lezerspubliek naar sociale achtergronden aanzienlijk zijn (CBS 1957; Stichting Speurwerk 1961; Eykman 1980; Ganzeboom 1989).

In het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de ongelijkheid binnen het lezerspubliek richt men zich veelal op de *leesomvang*. Zo heeft het CBS (1957) al in 1955/56 in een grootschalig onderzoek naar vrijetijdsbesteding specifieke aandacht voor de 'leestijd'. De Nederlander leest dan gemiddeld zo'n 5.4 uur per week, waarvan 2.6 uur in boeken. De leestijd is met name gedifferentieerd naar het geslacht. Vrouwen besteden meer tijd aan het lezen van boeken. Verder zijn het opleidingsniveau en de leeftijd voor de bepaling van de leestijd van belang. Hoger opgeleiden en jongeren lezen meer.

Veel van het onderzoek naar het boekenlezende publiek is onderzoek vanuit een marketingdoelstelling. Daarbij handelt het voornamelijk om een beschrijving van publieksgroepen (Stichting Speurwerk 1961; 1974). Aan meer geavanceerde analyses van het lezerspubliek op basis van sociale achtergrondkenmerken komt men meestal niet toe. Toch wijzen ook de resultaten in de meeste van deze onderzoeken op het belang van het geslacht en de opleiding in de verkla-

* De auteur dankt M. van Dam, H. Ganzeboom, M. Kalmijn, I. Maas, R. Wippler en de leden van de SISWO-werkgroep 'Sociale Stratificatie' voor hun constructieve commentaar op conceptversies van dit artikel.

ring van de leesomvang (Nederlands Centrum voor Marketing-Analyses 1975; Eykman 1980).

Een belangrijke bijdrage in het onderzoek naar leesomvang is geleverd door Knulst en Kalmijn (1988). In een omvangrijk rapport dat is gericht op de verklaring van verschuivingen in het mediagebruik van de Nederlander anno 1985 – Heeft hij zijn boek ingeruild voor zijn tv? –, besteden de auteurs tevens aandacht aan de sociale differentiatie naar leestijd. De tijd die een lezer besteedt aan lezen blijkt vooral afhankelijk van de hoeveelheid vrije tijd. Verder is het opleidingsniveau belangrijk. Het meest opvallend is echter dat Knulst en Kalmijn, met de gebruikte achtergrondkenmerken (leeftijd, opleiding, hoeveelheid vrije tijd en het aantal vrijetijdsalternatieven), slechts in beperkte mate een verklaring kunnen bieden voor de differentiatie in de leestijd ($R^2=6\%$).

De nadruk die in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek ligt bij de omvang van het lezen is ons inziens niet terecht. Op basis van resultaten uit onderzoek (CBS 1957; Stichting Speurwerk 1974; Ganzeboom 1989) verwachten we dat de grootste differentiatie van het lezerspubliek pas optreedt als *verschillen tussen boekengenres* in ogenschouw zijn genomen. Zo is bekend dat vrouwen meer romantische en serieuze literatuur lezen, terwijl mannen spannende boeken prefereren (Eykman 1980; Stichting Speurwerk 1988). Kalmijn (1987) signaleert voor de lezers van diverse genres aanzienlijke verschillen qua opleidingsniveau. Hoger opgeleiden lezen meer literaire en psychologische romans, terwijl lager opgeleiden een voorkeur hebben voor streek-, liefdes- en familieromans (zie ook Stichting Speurwerk 1961 en Bina 1981). Kortom, er bestaan grote verschillen in publiekssamenstelling tussen de genres.

In het CBS-survey van 1955/'56 (1957) is voor het eerst gebruik gemaakt van een uitsplitsing naar genres. Men onderscheidt 21 boekengenres die in drie categorieën zijn onderverdeeld naar 'niveau'. Het soort literatuur dat men leest blijkt vervolgens sterk bepaald door de sociale achtergrond. Hoger opgeleiden lezen vaker boeken van een 'hoog' niveau dan lager opgeleiden. Een aardige illustratie is dat toen de favoriete schrijver voor de lager opgeleiden A.M. de Jong was, terwijl dat voor de hoger opgeleiden Arthur van Schendel was.

Constaterend dat er verschillen in de publiekssamenstelling van de diverse genres bestaan is de vraag: hoe zijn deze verschillen te verklaren? De sociale differentiatie in de keuze voor een genre is ten eerste te verklaren doordat lezen een *competentie* vragende activiteit is (Ganzeboom 1984). Omdat boeken verschillen in moeilijkheidsgraad vragen ze van de lezer een bepaald competentie-niveau. Mensen met veel leesvaardigheden, door bij voorbeeld een hoge opleiding of een culturele opvoeding, zijn beter toegerust om moeilijke literatuur te lezen en ervan te genieten, dan mensen met weinig leesvaardigheden. Lezers van diverse boekengenres verschillen daarom naar hun 'literaire' kennis en vaardigheden.

Ten tweede zijn smaakverschillen van het boekenleespubliek te verklaren doordat aan het lezen aspecten van *sociale waardering* zijn verbonden (Ganzeboom 1983). Als we ervan uitgaan dat 'hogere' cultuurvormen prestigieuzer zijn, levert het lezen van serieuze literatuur meer status op dan het lezen van Bouquetreeksverhalen. Statusverlenende boeken worden zodoende vaker gelezen door mensen die daarmee een hoge maatschappelijke statuspositie kunnen bevestigen. Lezers verschillen mogelijk ook naar de mate waarin ze sociale waardering van hun 'directe' omgeving via het lezen willen verkrijgen. Het gaat hierbij niet zozeer om een streven naar maatschappelijke status, maar om het verkrijgen van gedragsbevestiging van vrienden. De consequentie is dat lezers vooral die genres lezen die hun vrienden lezen.

In het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is tot op heden weinig belangstelling voor een bestudering van het leesgedrag rekeninghoudend met genreverschillen. Meestal wordt in het onderzoek lezen als een tamelijk eenduidige activiteit beschouwd (DiMaggio en Useem 1978; SCP 1978, 1986, 1988; Knulst en Kalmijn 1988). Hierboven is duidelijk gemaakt dat er gerede twijfel bestaat om daar op voorhand van uit te gaan. Juist een uitsplitsing naar genres maakt het mogelijk de sociale differentiatie van het lezerspubliek nauwkeuriger te bestuderen. In dit artikel is zodoende de sociale differentiatie van het lezerspubliek naar *omvang én complexiteit (van genres)* het onderwerp. De onderzoeksvragen luiden daarbij als volgt.

In welke mate verschillen lezers van veel en weinig boeken naar sociale achtergrond en hoe zijn deze verschillen te verklaren?

In welke mate verschillen lezers van meer en minder complexe boekengenres naar sociale achtergrond en hoe zijn deze verschillen te verklaren?

2. Theoretische uitwerking

De algemene doelstelling in dit artikel is het toetsen van verklaringen voor sociale differentiatie in het leesgedrag. Daarbij gebruiken we twee theorieën van cultuurdeelname, de informatieverwerkingstheorie en de theorie van het streven naar status of sociale waardering (Ganzeboom 1989). Beide theorieën bieden een verklaring voor het feit dat mensen boeken lezen als vrijetijdsbesteding kiezen, én daarbij aan bepaalde genres de voorkeur geven. Naast factoren die mensen aanzetten tot lezen zijn er omstandigheden die de keuze voor lezen minder gemakkelijk maken. Daarbij denken we aan restricties van geld en tijd en substitutie van lezen door het kijken naar de tv.

Voor het onderzoek naar sociale differentiatie van het lezerspubliek is toetsing van theoretische verklaringen tamelijk onbekend, maar het vormt ons inziens wel de manier om tot een uitbreiding van kennis over het lezerspubliek te komen.

Informatieverwerking. De informatietheorie van cultuurdeelname gaat ervan uit dat mensen het prettig vinden om complexe culturele stimuli te verwerken. Bij het lezen bevatten de boeken deze stimuli. Nu verschillen boeken naar complexiteitsniveau en verschillen mensen naar de mate waarin zij in staat zijn complexe informatie te verwerken. Verschillen in consumptie van complexe informatie, oftewel verschillen tussen het lezen van moeilijke en makkelijke boeken, zijn zodoende te verklaren uit verschillen in informatieverwerkingscapaciteit van de lezers (Ganzeboom 1984).

Algemeen is het theoretische uitgangspunt dat het plezierig is om complexe stimuli te consumeren (Berlyne 1967; Scitovski 1976). Om aan een boek plezier te beleven is het noodzakelijk dat deze, qua complexiteit, aansluit bij de individuele behoefte van de lezer. Deze behoefte is mede bepaald door de informatieverwerkingscapaciteit van de lezer. Het te lezen boek mag niet te eenvoudig zijn, omdat dan niet voldoende stimulering (arousal) optreedt. Het resultaat is verveling. Daarnaast mag een boek niet te complex zijn, omdat dan een gevoel van chaos, overstimulering optreedt, dat men als onprettig ervaart (Berlyne 1967).

Het culturele aanbod (boeken) is te beschouwen als een bron van complexe informatie, waarbinnen iedereen afhankelijk van vermogens en voorkeuren een keuze kan maken. Vandaar dat het lezen van boeken als vrijetijdsbesteding zo populair is. Ieder vindt er iets van zijn gading. Het is echter niet zo dat alle culturele stimuli op iedereen toegesneden zijn. Mensen kunnen in meer of mindere mate geschikt zijn voor het verwerken van complexe informatie, ten eerste door een groter *vermogen om informatie te verwerken* en ten tweede door *kennis van het aanbod*.

Het vermogen tot het verwerken van complexe informatie is in hoofdzaak terug te voeren op mentale capaciteiten (intelligentie) die mensen in staat stellen moeilijke zaken te begrijpen. Naarmate mensen meer van de vaardigheid tot informatieverwerking bezitten, nemen ze meer deel aan complexe vormen van cultuur. Voor boeken lezen is de verwachting dat de moeilijke genres, als literatuur en gedichten, meer worden gelezen door personen met veel leesvaardigheden.

Intellectuele capaciteiten zijn voor een deel aangeboren en worden verder ontwikkeld op school. Voor lezen geldt in het bijzonder dat men in het onderwijs de vaardigheid krijgt aangeleerd die voor het plezier beleven aan lezen noodzakelijk is. Men leert er lezen en krijgt onderwijs in het genieten van literatuur. Verder is er in het hoger onderwijs les in literatuurgeschiedenis en aandacht voor interpretatie van literaire teksten. Zodoende verkrijgt men op school culturele hulpbronnen in de vorm van de competentie om bepaalde esthetische en cognitieve codes te begrijpen en waarderen (Wippler 1986). Daarnaast geldt dat mensen met veel leesvaardigheden het verder brengen op school.

De opleiding is zodoende in de verklaring van leesgedrag een belangrijke indicator voor het vermogen tot informatieverwerking.

Als tweede kan kennis van het aanbod zijn verkregen in het ouderlijk milieu. In sommige gezinnen is het heel normaal dat kinderen al van jongs af aan bekend raken met lezen. Als men al in de vroege jeugd in aanraking is gekomen met het boeken lezen als vrijetijdsbesteding, doordat de ouders zelf lezen, of voorlezen, ligt het voor de hand dat men een grotere literaire kennis en vaardigheid ontwikkelt. Deze verkregen literaire kennis maakt het mogelijk moeilijke boeken te verwerken en daar plezier aan te beleven. Verder kan zelfwerkzaamheid bij het opbouwen van literaire kennis van betekenis zijn.

Voor de informatiehypothese is bij de verklaring van leesgedrag van belang dat de gelezen boeken zijn geschaald naar complexiteit (Kammann 1966). Een common sense-opvatting daarover is dat Bouquetreeksboeken gemakkelijker zijn dan 'echte' literatuur. Deze alledaagse mening over de moeilijkheid van teksten is te formaliseren door deskundige beoordelaars zich te laten uitspreken over de moeilijkheid van een aantal teksten of boekengenres. Vervolgens is het mogelijk eigenschappen van de lezer (literaire kennis en vaardigheid) en van de tekst (complexiteit) in één verklarend model aan elkaar te koppelen.

De verwachting op grond van de informatiehypothese is dat lezers met veel kennis en vaardigheden, al dan niet verkregen in het ouderlijk milieu of op school, complexere boeken zullen prefereren als ook meer boeken lezen.

Streven naar sociale waardering. Naast de informatietheorie die uitgaat van een 'individuele' intrinsieke gemotiveerdheid, is er een benadering die culturele participatie verklaart vanuit een meer sociologische gedachte, namelijk die van sociale waardering. Binnen de theorie van sociale waardering veronderstelt men dat mensen hun vrijetijdsgedrag aanpassen aan dat van hun omgeving. Door een specifieke invulling te geven aan de vrije tijd laat men zien wie men is en tot welke groep men behoort. Verschillen in culturele consumptie, oftewel verschillen in de gelezen genres, zijn zodoende te verklaren uit de verschillen in maatschappelijke posities van lezers.

Bij een gemotiveerdheid tot cultuurdeelname op sociale gronden relateren cultuurparticipanten hun culturele consumptie aan hun sociale omgeving. Door zich te conformeren aan groepsnormen die er ten aanzien van culturele participatie leven, laat men zien bij welke groep men hoort en distantieert men zich van andere groepen. Het lezen van specifieke boeken is ook een activiteit waarmee men sociale waardering kan verkrijgen (Bourdieu 1982). We kunnen verder denken aan het hebben van een collectie gerenommeerde boeken en het met vrienden praten over 'echte' literatuur. Als we lezen benaderen vanuit de gedachte van sociale waardering verschillen lezers ten eerste door hun *statuspositie* en ten tweede door hun *vrienden- en kennissenkring*.

Het streven naar status middels culturele consumptie is gebruikelijk in de hogere maatschappelijke lagen. Culturele activiteiten behoren in onze samenleving namelijk bij de leefstijl van een maatschappelijke elite. Voor leden van deze 'hogere' lagen vormt culturele consumptie een activiteit waarmee men prestige kan verkrijgen. Voor mensen uit de lagere maatschappelijke lagen is culturele consumptie uit statusoverwegingen minder aantrekkelijk vanwege de optredende statusdrempels (onbereikbaarheid van de nagestreefde statuspositie) en de competentiedrempels (te moeilijk).

Voor boeken lezen is de veronderstelling dat de prestigieuze (=moeilijke) genres het meest worden gelezen door de hogere maatschappelijke lagen. Als kenmerk van mensen met een hoge maatschappelijke status is het beroepsprestige te onderkennen. Het beroepsprestige van een persoon wordt algemeen beschouwd als de klassieke dimensie van het lidmaatschap van een sociale klasse of statusgroep. De veronderstelling vanuit de statusnastrevingstheorie is dat vooral dit beroepsprestige van invloed is op de mate van culturele participatie (Ganzeboom 1983).¹

Een tweede verklaring vanuit de theorie van sociale waardering richt zich op de directe sociale omgeving. Mensen functioneren in groepen waarbinnen men erkenning verkrijgt en verleent voor conformiteit aan de groepsnorm ten aanzien van culturele participatie. De veronderstelling is zodoende dat mensen vooral waardering voor hun (cultureel) gedrag krijgen van vrienden en kennissen. Het eigen leesgedrag zal daarom worden aangepast aan dat van deze vrienden. Nu verschillen cultuuruitingen per sociaal netwerk (met een specifieke leefstijl) naar de hoeveelheid waardering die eraan te ontleen valt. Zo zal in een omgeving waar men veel leest het lezen van boeken veel waardering van vrienden opleveren, terwijl het in een omgeving van niet-lezers eerder tot afkeuring leidt.

Verder verschillen boeken door hun inhoud naar genre en zijn specifieke genres binnen leefstijlgroepen meer of minder gewaardeerd. Door nu over deze groepsspecifieke boeken met vrienden te praten, of zelfs door ze alleen maar in de kast te hebben staan, geeft men aan bij een bepaalde groep lezers te horen. Het lezen van moeilijke boeken in een vriendenkring van hoogopgeleiden zal zodoende veel waardering opleveren.

Net als bij de informatiehypothese moeten voor de sociale-waarderingshypothese de boeken worden geschaald. Boeken verschillen namelijk naar de mate waarin er sociale waardering aan te ontleen valt. Een common sense-opvatting is dat het lezen van moeilijke boeken in de hogere kringen meer waardering van vrienden oplevert dan het lezen van makkelijke boeken. De klassieke vormen van literatuur weerspiegelen een hogere status dan streek- en familieromans. Dit is te formaliseren door beoordelaars zich te laten uitspreken over de waardering die aan boeken verbonden is. Zo is het mogelijk kenmerken van de lezer

(maatschappelijke positie) en kenmerken van de tekst (mate van sociale waardering) in één model te introduceren.

De verwachting is dat het belang van sociale-waarderingsaspecten in de verklaring van het boeken lezen vooral is terug te voeren op kenmerken van de vriendenkring en het beroepsprestige. Lezers met een hoog beroepsprestige en een hoog opgeleide vriendenkring zullen de sociaal meer gewaardeerde genres lezen. De veronderstelling is verder dat lezers met een hoog beroepsprestige en veel-lezende vrienden meer boeken lezen.

Restricties van geld en tijd. Naast het feit dat men gemotiveerd moet zijn om boeken te lezen, kan een keuze voor lezen moeilijk zijn door persoonlijke omstandigheden. Allereerst heeft de keuze voor lezen financiële consequenties. Het lidmaatschap van een bibliotheek en/of de aanschaf van boeken kost geld. Echter, in diverse onderzoeken naar cultuurdeelname is gebleken dat het inkomen een betrekkelijk geringe invloed op culturele participatie heeft (Ganzeboom 1989). Als we het lezen van boeken dan in samenhang zien met het sterk verspreide en betrekkelijk goedkope lidmaatschap van een openbare bibliotheek (Euser 1984), nemen we aan dat het leesgedrag niet door beperkingen van geld wordt beïnvloed. Momenteel is in Nederland lezen voor mensen van alle welstandsniveaus bereikbaar.

Lezen van boeken kenmerkt zich wel door het feit dat het een tijdsintensieve vrijetijdsbesteding is (Linder 1971). Het beschikken over voldoende vrij besteedbare tijd is voor boeken lezen een belangrijke voorwaarde. Als een persoon géén, of weinig tijd heeft, heel onregelmatig, of alleen tijd op ongunstige momenten dan vermindert de aantrekkelijkheid van lezen daardoor sterk.

De diverse boekengenres verschillen naar de hoeveelheid tijd die het lezen ervan kost en daarmee naar de mate waarin zij beslag leggen op het individuele tijdbudget. In het bijzonder voor het lezen van complexe teksten als Nederlandse of buitenlandse literatuur moet tijd aaneengesloten beschikbaar zijn om ervan te genieten. Afleiding is dan irriterend en funest voor de aantrekkelijkheid van het lezen. De verwachting is daarom dat lezers met veel beschikbare vrije tijd niet alleen meer lezen, maar tevens de complexere genres lezen.

Substitutie van lezen door tv-kijken. Naast restricties door een tekort aan tijd of geld beïnvloeden concurrerende tijdsbestedingen het boekenleesgedrag. Vooral de positie die het tv-kijken inneemt is van belang. Zo tonen Knulst en Kalmijn (1988) aan dat men tussen 1975 en 1985 minder is gaan lezen door de toegenomen concurrentie van de tv. In die zin is de tijd die een individu besteedt voor de televisie een restrictie voor het lezen van boeken.

Onze verwachting is dat met name de minder complexe leesgenres te lijden hebben van uitruil tussen de tv en het boek. Genres als familieromans en span-

nende romans hebben namelijk duidelijke equivalenten in tv-programma's als *Dynasty*, *Medisch Centrum West* en *Miami Vice*. Een aanwijzing hiervoor vinden we bij Vierkant (1987) die constateert dat liefhebbers van streekromans, detectives en liefdesboeken tegelijk zware tv-kijkers zijn.

3. Onderzoeksopzet

Dataverzameling. De gegevens die we bij de beantwoording van de twee onderzoeksvragen gebruiken zijn verzameld middels mondelinge enquêtes in de stad Utrecht (Ganzeboom 1988). Het survey, getiteld *Leefstijlen in Nederland*, heeft plaatsgevonden in het voorjaar van 1988 binnen de cursus interviewtraining aan de RUU. In dit onderzoek zijn een groot aantal gegevens over leesgewoonten verzameld, naast gegevens over andere vrijetijds- en consumptieve bestedingen.² In totaal hebben 377 respondenten hun medewerking verleend.

De steekproef voor het onderzoek is getrokken uit de Utrechtse bevolking en is daardoor niet zomaar representatief voor het gehele land. Utrecht is een studentenstad en dat resulteert in een groot aantal hoger opgeleiden in het survey. Verder is ten gevolge van de steekproefprocedure het aantal vrouwen en ouderen boven gemiddeld. Daarom is de steekproef herwogen naar de daadwerkelijke verdeling van geslacht en leeftijd in de stad Utrecht op 1 januari 1988 (Gemeente Utrecht 1988). Aangezien het bij de beantwoording van onze onderzoeksvragen om een toetsing van verklaringen handelt, is het representativiteitsprobleem verder van weinig belang.

Operationalisatie. Van de leesgedragvariabelen is de *leesomvang* gemeten door het aantal gelezen boeken (HOVEELHEID GELEZEN BOEKEN) in de aan het onderzoek voorafgaande twee maanden. De verdeling van deze variabele is betrekkelijk scheef. Daarom zijn de mensen die méér dan 10 boeken hebben gelezen (8.1%) in één categorie samengevoegd (tabel 1). Dit om te voorkomen dat zij een grote stempel op de uitkomsten drukken.

Bij de vraag naar de verschillen tussen de lezers van de *diverse genres* is gekozen voor een complexiteitsschaling. De moeilijkheidsgraad is een belangrijke dimensie waarop boeken en ook genres van elkaar verschillen. Verschillen in de samenstelling van het boekenleespubliek moeten daarom op deze complexiteitsdimensie tot uitdrukking komen. Zowel de informatietheorie, als de theorie van sociale waardering, hanteert de moeilijkheidsgraad als een belangrijke scheidende dimensie, want moeilijkheid kent zowel competentie- als waarde-ringsaspecten.

Bij de meting van complexiteit van boekengenres (COMPLEXITEIT) zijn de scores van respondenten op een vraag naar het al dan niet lezen van acht voorafgegeven genres gebruikt (tabel 1).³ Daarbij zijn alleen die respondenten gese-

lecteerd die aangaven wel eens een boek te lezen ($N=312$). De acht genres zijn vervolgens door een zevental beoordelaars geschaald naar benodigde voorkennis en moeilijkheidsgraad.⁴ De oordelen over de complexiteit van de genres zijn zeer consistent ($\text{Alpha}=.88$). De genres zijn vervolgens ordinaal geschaald en per respondent is een gemiddeld complexiteitsniveau van de gelezen genres berekend.

Tabel 1: Frequentieverdelingen van de hoeveelheid gelezen boeken en de gelezen genres (naar complexiteit geschaald met rangscores na beoordeling)

Hoeveelheid gelezen boeken (in de afgelopen twee maanden)

Geen boeken	29.3%
1 boek	15.8%
2 boeken	10.4%
3 boeken	10.0%
4 boeken	6.9%
5 boeken	5.4%
6 boeken	2.6%
7 boeken	1.1%
8 boeken	6.1%
9 boeken	0.5%
10 boeken	3.8%
11 of méér boeken	8.1%
	100.0% ($N=375$)
Gemiddelde	3.24
Standaarddeviatie	3.57

Complexiteit van de genres	gem. rangscore	% Ja ($N=312$)
1. Romantische lectuur	1.00	25.4%
2. Streekromans	2.00	38.9%
3. Detectives	3.71	54.9%
4. Science fiction	4.14	22.3%
5. Historische romans	4.43	56.2%
6. Nederlandse literatuur	6.29	75.4%
7. Poëzie, gedichten	6.71	36.1%
8. Boeken in een vreemde taal	7.71	48.9%

Van de achtergrondkenmerken is de hoogst behaalde opleiding (OPLEIDING) gemeten in 7 categorieën.⁵ Het beroepsprestige (BEROEPSPRESTIGE) is geoperationaliseerd met de Ultee-Sixma-schaal (Sixma en Ultee 1983), waardoor het huidige/laatste beroep op een intervallschaal lopend van 13 tot 87

valt in te delen. Uit eerder onderzoek naar lezen is gebleken dat leeftijd geen rechtlijnige relatie met het leesgedrag heeft. Daarom is hier alleen een dummy-variabele voor de mensen van 60 jaar en ouder opgenomen (DUMMY-OUDE-REN). We veronderstellen dat bij lezers na die leeftijd fysieke beperkingen een rol kunnen gaan spelen. Van de achtergrondkenmerken is verder het geslacht (SEKSE) van belang (1=Vrouw; 2=Man). Voor het beschikbare geldbudget is het jaarlijks huishoudinkomen (INKOMEN) genomen. De individuele inkomens van partners zijn daarbij gesommeerd op basis van klassemiddens.⁶

Vanuit de *informatiehypothese* beschouwd moet culturele kennis en vaardigheid intermediairen tussen opleiding en het lezen van boeken. Een literaire vorm van culturele vaardigheid (LITERAIRE VAARDIGHEID) is verkregen door een achttal items te schalen. Een respondent scoort op de schaal voor literaire vaardigheid als in het onderwijs speciale aandacht is besteed aan taal en kunst. Daarnaast zijn respondenten geschaald op het 'goed' beheersen van de Engelse, Franse en Duitse taal.⁷

Variabelen die in de verklaring vanuit de *sociale-waarderingshypothese* een rol spelen, zijn verkregen door respondenten te vragen over hun drie belangrijkste kennissen en/of vrienden. Van deze drie vrienden is de opleiding gevraagd, alsmede het feit of ze boeken lezen. Een schaal voor de opleiding (OPLEIDING KENNISSEN) is verkregen door de gemiddelde score voor deze drie vrienden te berekenen, terwijl voor het boeken lezen (BOEKEN LEZEN KENNISSEN) is geteld hoeveel van deze kennissen 'vaak' boeken lezen.

Een *tijdsdruk*variabele is geconstrueerd door een telling van een aantal activiteiten en/of verplichtingen die tijd kosten. De tijd die aan beroepsarbeid wordt besteed neemt daarbij de belangrijkste plaats in. Verder is het hebben van een partner, het werken van de partner, het hebben van veel huisgenoten en het hebben van thuiswonende kinderen als tijdsdrukverhogend aangemerkt. Vervolgens is door omcodering een variabele beschikbare vrije tijd geconstrueerd (BESCHIKBARE TIJD).⁸ Ten slotte is de concurrerende tijdsbesteding van het tv-kijken geoperationaliseerd door het gemiddeld aantal uren dat men per week naar de tv kijkt (TV-KIJKTIJD).

4. Analyses

Werkwijze. In de analyses zijn naast sociale-achtergrondkenmerken, als sekse en leeftijd, verklarende variabelen opgenomen. Om de (relatieve) verklaringskracht van deze variabelen voor de omvang en complexiteit van het boeken lezen te bepalen gebruiken we multiple regressie. Daarmee is het mogelijk de directe effecten van de verklarende variabelen op de afhankelijken te bepalen, onafhankelijk van de daarnaast opgenomen achtergrondkenmerken en verklarende variabelen.

De opbouw van de twee volgende paragrafen is telkens zodanig dat we eerst de relaties van de afhankelijken met de sociale-achtergrondkenmerken bespreken. Zo is het mogelijk een indruk te krijgen van de sociale samenstelling van het lezerspubliek. Vervolgens zijn een aantal verklarende variabelen geïntroduceerd om na te gaan in hoeverre de effecten van de achtergrondkenmerken geïntermideerd worden door deze variabelen. Ten eerste wordt de analyse voor de onderzoeksvraag naar sociale differentiatie in de *leesomvang* gepresenteerd en daarna volgt de analyse voor de *complexiteit* van de boekengenres.

Omvang van het boeken lezen. De leesomvang, bedoeld als het aantal boeken dat een respondent in de afgelopen twee maanden heeft gelezen, blijkt slechts in beperkte mate met de variabelen uit ons model te verklaren (tabel 2). Zelfs als alle relevant geachte variabelen in een regressiemodel zijn opgenomen, is de verklaarde variantie slechts 8.4%.

In de regressievergelijking met alleen de achtergrondkenmerken is het opmerkelijk dat de opleiding geen zelfstandig effect heeft op het aantal boeken dat een persoon leest. Hoog opgeleiden lezen niet meer boeken dan laag opgeleiden! Een opvallend resultaat in het licht van eerdere onderzoeken waar de opleiding juist wel een belangrijke predictor bleek (CBS 1957; Eykman 1980). Wel lezen vrouwen meer boeken dan mannen ($\beta = -.16$). We constateren dat het aantal boeken dat iemand leest slechts in geringe mate met sociale-achtergrondkenmerken valt te verklaren ($R^2_{\text{adj}} = .026$).

Tabel 2: Regressieanalyse voor de hoeveelheid gelezen boeken met sociale achtergrond en verklarende variabelen (N=375)

	Hoeveelheid gelezen boeken	Hoeveelheid gelezen boeken
Opleiding	.04	.01
Beroepsprestige	.03	-.00
Sekse	-.16*	-.12
Dummy-ouderen	-.13	-.10
Inkomen	-.01	-.02
Literaire vaardigheid		.18*
Opleiding kennissen		-.14
Boeken lezen kennissen		.23*
Beschikbare tijd		.03
TV-kijktijd		.04
R^2_{adj}	.026	.084

*: Significant ($p < .05$)

Introductie van verklarende variabelen heeft een duidelijke modelverbetering tot gevolg. Voor de verklaring van het aantal gelezen boeken zijn in het bijzonder eigenschappen van de vriendenkring van belang. Zo lezen mensen met veel lezende vrienden meer boeken ($\beta = .23$). Voor het eigen leesgedrag is het blijkbaar belangrijk of vrienden veel lezen. Daarnaast speelt de literaire vaardigheid van de lezer een rol ($\beta = .18$). Lezers met veel kennis van taal, kunst en buitenlandse talen lezen meer boeken.

Algemeen kunnen we stellen dat er bij de hoeveelheid gelezen boeken geen sterke differentiatie van het lezerspubliek optreedt. Op grond van de correlatiematrix is reeds te concluderen dat er geen sterke samenhangen tussen de leesomvang en de in de analyse betrokken predictoren bestaan. De hoogste correlatie is .25 met het boeken lezen van de kennissen. Uit deze geringe sociale differentiatie is ons inziens de veel omvattende structuur van de variabele leesomvang af te leiden. Het is een containervariabele, waarin alle vormen van leesgedrag op één hoop worden geveegd.

Complexiteit van het boeken lezen. Bij de vraag naar differentiatie van het lezerspubliek naar soorten boeken gebruiken we een schaling van acht genres naar moeilijkheidsgraad. Opvallend is in tabel 3 de grote verklaarde variantie van 31.4% (R^2_{adj}) in vergelijking met de leesomvang (het volledige model). Blijkbaar treedt de sociale differentiatie in het lezerspubliek vooral naar voren als met de diversiteit in boekengenres rekening is gehouden.

Tabel 3: Regressieanalyse voor de complexiteit van de gelezen genres met sociale achtergrond en verklarende variabelen (N=312)

	Complexiteit	Complexiteit	Complexiteit
Opleiding	.39*	.15	.15
Beroepsprestige	.12	.05	.04
Sekse	.03	.05	.04
Dummy-ouderen	-.13*	-.10	-.11
Inkomen	-.09	-.03	-.03
Literaire vaardigheid		.23*	.25*
Opleiding kennissen		.22*	.20*
Boeken lezen kennissen		-.08	-.05
Beschikbare tijd		.13*	.14*
TV-kijktijd		-.06	-.05
Hoeveelheid gelezen boeken (afgelopen 2 maanden)			-.12*
R^2_{adj}	.255	.314	.323

*: Significant ($p < .05$)

Als we de effecten in de regressievergelijking met de achtergrondkenmerken bestuderen, brengt voornamelijk het opleidingsniveau ($\beta = .39$) een sterke differentiatie teweeg. Hoger opgeleiden lezen boeken uit de meer complexe genres. Iets dat we op grond van de informatiehypothese verwachtten. Daarnaast zijn het de ouderen die de minder complexe genres lezen ($\beta = -.13$). Wellicht treden na het zestigste jaar concentratieproblemen aan het licht die vooral het lezen van complexe boeken bemoeilijken. Opvallend is verder de relatief hoge verklaarde variantie in het model met alleen de sociale achtergronden (25.5%). Met het opleidingsniveau en de leeftijd als significante predictoren is het reeds mogelijk een redelijke voorspelling te verkrijgen voor het soort boeken dat men leest.

Van de verklarende variabelen is vooral de grote invloed van de opleiding van de kennissen opmerkelijk ($\beta = .22$). Hoe hoger de kennissen zijn opgeleid hoe moeilijker zijn de boeken die men leest. We veronderstellen dat het lezen van moeilijke boeken een onderdeel van de leefstijl van hoger opgeleiden is. In onderlinge contacten praat men dan over boeken en raadt elkaar boeken aan. Op deze wijze vindt dan onder hoger opgeleiden gedragsbevestiging plaats. De invloed van de opleiding van de kennissen is te beschouwen als een indicatie dat ook sociale aspecten een rol spelen bij een individuele vrijetijdsactiviteit als lezen. Verder is in de verklaring van de complexiteit van het gelezene vooral de literaire vaardigheid belangrijk ($\beta = .23$). Lezers met veel vaardigheden op het gebied van (vreemde) talen en kunst lezen de moeilijkere genres.

In de verklaring van de complexiteit van boekengenres spelen ook restrictieve omstandigheden een rol. Zo lezen mensen die weinig tijd aan betaald werk besteden en geen (werkende) partner of kinderen hebben, vaker moeilijkere genres ($\beta = .13$). Met dit effect is een indicatie gevonden dat juist voor deze genres de beschikbare tijd van belang is. Van de andere verklarende variabelen, als tv-kijktijd en het boeken lezen van kennissen, zijn geen significante bijdragen gevonden.

Interessant is het als we de hoeveelheid gelezen boeken (de omvangvariabele) in het model opnemen. Géén van de relaties met de verklarende variabelen verandert opvallend. De omvangsvariabele heeft echter een negatief effect ($\beta = -.12$) op de moeilijkheidsgraad van de boekengenres. Dit houdt in dat lezers die véél boeken lezen relatief vaker de gemakkelijkere boeken lezen. Een bevestiging van de gedachte dat het lezen van moeilijke boeken meer tijd kost doordat moeilijke literatuur meer aandacht vergt. Zodoende kun je in eenzelfde tijdsperiode meer makkelijke dan moeilijke boeken lezen. Mensen die Bouquetreeksboeken lezen, lezen relatief meer boeken dan mensen die serieuze literatuur verkiezen. We beschouwen dit als een tweede aanwijzing voor de veronderstelling dat met de bestudering van leesomvang weinig te zeggen valt over verschillen in het lezerspubliek. Lezen is zo divers dat als niet is uitgesplitst naar

de verschillende genres betrekkelijk weinig over het leesgedrag is vast te stellen.

5. Conclusies en discussie

In dit artikel is getracht het sociaal-wetenschappelijke onderzoek naar sociale differentiatie in het lezerspubliek een theoretische onderbouwing te geven. Daarbij hebben we ons gericht op een toetsing van twee theoretische inzichten, dat van informatieverwerking en dat van sociale waardering. Met deze theorieën is het mogelijk te verklaren waarom mensen verschillen naar de hoeveelheid boeken die ze lezen en waarom ze aan bepaalde genres de voorkeur geven.

Bij de beantwoording van onze eerste onderzoeksvraag blijkt dat de *leesomvang*, gemeten als hoeveelheid gelezen boeken, een te algemene variabele is. De kenmerken van mensen die veel lezen verschillen praktisch niet van mensen die weinig of niet lezen. Sociale-achtergrondkenmerken hebben zodoende slechts een betrekkelijk geringe invloed op de leesomvang. Zelfs bij introductie van de verklarende variabelen treedt slechts in beperkte mate differentiatie op. Alleen het feit of er in de vriendenkring veel gelezen wordt en de literaire vaardigheid blijkt enige invloed op de leesomvang uit te oefenen. Onze conclusie is dat het lezerspubliek niet sterk gedifferentieerd is naar leesomvang. De hoeveelheid gelezen boeken biedt een te grof meetinstrument om er zwaarwegende conclusies over het lezerspubliek aan te verbinden. Per slot van rekening zijn ook niet alle boeken gelijk. Van sommige kun je er in één maand 30 lezen, terwijl je voor andere boeken aan twee maanden niet genoeg hebt.

Met onze tweede onderzoeksvraag hebben we willen nagaan in hoeverre de lezers van *diverse genres* verschillen. Wie leest wat en waarom? Uit onze analyses valt af te leiden dat het publiek per genre inderdaad nogal verschilt. Als we de boekengenres onderscheiden naar moeilijkheidsgraad verschillen de lezers van moeilijke boeken en lezers van makkelijke boeken, wat betreft opleidingsniveau, sterk van elkaar. Deze verschillen in het lezerspubliek zijn voor een deel te verklaren met de twee gebruikte theorieën. Een bevestiging van de competentiegedachte is te vinden in de invloed van de literaire vaardigheden op de genrevoorkeuren. Verrassender zijn echter de sterke invloeden die sociale-waarderingsaspecten op de keuze voor een genre uitoefenen. Het opleidingsniveau van kennissen en vrienden beïnvloedt voor lezers de keuze van boekengenres. We beschouwen dit als een aanwijzing voor het belang van sociale aspecten in de verklaring van een individuele vrijetijdsbesteding als lezen. Vooralsnog werd vaak aangenomen dat sociale redenen bij puur individuele activiteiten als lezen geen rol zouden spelen. Door introductie van de directe omgeving, in de vorm van de vrienden- en kennissenkring, blijken waarderingsaspecten voor culturele participatie wel belangrijk. Lezers willen aan vrienden en kennissen laten zien dat ze erbij horen en doen dat door hetzelfde te lezen.

Met dit artikel is duidelijk gemaakt dat uitsplitsing naar soorten boeken een duidelijke sociale differentiatie oplevert. De lezers van Nederlandse literatuur verschillen duidelijk van de lezers van romantische lectuur. De veronderstelling is dat dit onderscheid naar soorten ook voor andere vormen van culturele participatie verheldering kan bieden (Zie daarvoor Ganzeboom 1989). Zo zal het publiek van de Van Goghtentoonstelling in Amsterdam sterk verschillen van het publiek van het Openluchtmuseum hoewel het beide musea zijn. Bij lezen verschillen waarschijnlijk zelfs de publieken reeds per boek naar sociale-achtergrondkenmerken. Dat maakt lezen zeer geschikt voor de bestudering van leefstijldifferentiatie. Iedereen leest namelijk, maar tegelijkertijd bestaan er heel veel verschillende vormen van lezen, zodat desondanks sterke differentiatie kan optreden. Andere vormen van cultuurdeelname daarentegen hebben vaak een elitair karakter waardoor slechts een bovenlaag van de samenleving in beeld kan worden gebracht.

Ten slotte blijkt het voor het sociaal-wetenschappelijke onderzoek naar lezen belangrijk sociale differentiatie te bestuderen met verklarende theorieën. Hierdoor is het niet alleen mogelijk te beschouwen wie er kiest voor een bepaald boekengenre maar ook waarom. In dit artikel blijken de benaderingen van informatieverwerking en sociale waardering voor de verklaring van verschillen in het lezerspubliek vruchtbaar. Voor het toekomstig sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar leesgedrag betekent dit dat de verklaringen van informatieverwerking en sociale waardering beter moeten worden uitgewerkt en gemeten. Met name het principe van sociale waardering moet voor lezen worden gespecificeerd. We veronderstellen bij voorbeeld dat het lezen van literaire boeken in sommige groepen wel erkenning oplevert, maar in andere groepen juist afkeuring. Verder is een uitgebreidere en specifiekere meting van literaire kennis noodzakelijk. Daarbij denken we dan aan kennis over bepaalde genres of auteurs en het achterhalen hoe deze literaire kennis in het ouderlijk milieu en op school wordt opgebouwd.

Noten

1. In eerder onderzoek naar culturele participatie blijkt echter het beroepsprestige als indicator voor statusnastreving slecht te voldoen (Ganzeboom 1989).

2. Omdat het hier een secundaire analyse van deze gegevens betreft zijn we voor veel variabelen gehouden aan de operationalisatie die Ganzeboom daarvoor verkozen heeft. Met name voor de meting van literaire kennis en vaardigheid en de genre-indelingen van literatuur levert dat enige beperkingen op.

3. Hierbij vermelden we dat de genres vooraf zijn gegeven en niet door ons naar eigen inzichten konden worden aangepast. De vraagstelling luidde: Ik noem enkele soorten boeken. Zou u van elk daarvan kunnen zeggen welke soort u wel eens leest? Daarbij kon alleen met ja en nee worden geantwoord.

4. Deze beoordelingsprocedure hield in dat aan 7 sociaal-wetenschappers is gevraagd 8

kaarten, met daarop vermeld een boekengenre, te rangordenen van 1 tot 8, lopend van makkelijk naar moeilijk.

5. De hoogst afgemaakte opleiding (tussen haakjes de percentages na weging) is gemeen door: 1. Lagere school (of VGLO) 12.6%; 2. LBO 9.7%; 3. (M)ULO, MAVO 10.9%; 4. MBO 11.9%; 5. HBS, Gymnasium, Lyceum, Atheneum, MMS, HAVO 8.5%; 6. HBO 27.1%; 7. Wetenschappelijk onderwijs 19.3%.

6. De antwoordcategorieën voor het individueel jaarinkomen zijn: 1. Minder dan f 12.500,-; 2. f 12.500,- tot f 17.500,-; 3. f 17.500,- tot f 20.000,-; 4. f 20.000,- tot f 24.000,-; 5. f 24.000,- tot f 28.000,-; 6. f 28.000,- tot f 34.000,-; 7. f 34.000,- tot f 43.000,-; 8. f 43.000,- tot f 60.000,- en 9. Meer dan f 60.000,-.

7. De variabele literaire vaardigheid bestaat uit twee items waarbij voor de gevolgd opleiding is gevraagd naar aandacht voor taal en kunst (nee/ja). Daarnaast zijn er drie items waarbij de respondenten hun beheersing van het Engels, Frans en Duits moeten inschatten (geen/beetje/goed) en drie items waarin gevraagd wordt of men niet-ondertitelde films in het Engels, Frans of Duits kan volgen (niet/enigszins/goed). We zijn ons bewust van de enigszins beperkte invulling die door deze items aan het begrip culturele literaire kennis wordt gegeven.

8. De tijdsdrukvariabele geconstrueerd door de score op de variabele 'tijd die besteed wordt aan het beroep' in zes categorieën van 0 tot 5. Vervolgens is er 1 punt bijgeteld als men een partner heeft, 1 punt als die partner werkt, 1 punt als de partner meer dan 25 uur per week werkt, 1 punt als men 4 of meer huisgenoten heeft, 1 punt als men thuiswonende kinderen heeft en 1 punt als men meer dan 2 thuiswonende kinderen heeft. Resulteert een schaal lopend van 0 tot 11 die staat voor tijdsdruk. Omcodering levert vervolgens de schaal voor beschikbare tijd.

Geraadpleegde literatuur

- Berlyne, D.E., Arousal and reinforcement. In: D. Levine (red.), *Nebraska symposium on motivation 1967*, University of Nebraska, Lincoln 1967.
- Bina, V., *Over liefde en avontuur*. Van Loghum Slaterus, Deventer 1981.
- Bourdieu, P., *La Distinction* [Die feine Unterschiede, Suhrkamp 1982]. Les Editions de Minuit, Parijs 1979.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Vrijtijdsbesteding in Nederland; winter 1955/'56*, Deel 4: Leesgewoonten. De Haan, Zeist 1957.
- Dienst voor de Ruimtelijke Ordening/Bureau voor de Statistiek Utrecht, *De bevolking van Utrecht per 1 januari 1988*. Gemeente Utrecht, Utrecht 1988.
- DiMaggio, P., en M. Useem, Social class and artsconsumption: The origins of class differences in exposure to the arts in America. *Theory & Society*, 5 (1978): 141-161.
- Euser, L., *Lenen en lezer*. Kobra, Amsterdam 1984.
- Eykman, C., *Het profiel van de lezer*. Ministerie van CRM, Rijswijk 1980.
- Ganzeboom, H.B.G., *Beleving van monumenten (1 + 2)*. Sociologisch Instituut, Vakgroep TMS, RUU, Utrecht 1983.
- Ganzeboom, H.B.G., *Cultuur en informatieverwerking: Een empirisch-theoretisch onderzoek naar cultuurdeelname en esthetische waardering van architectuur*. Sociologisch Instituut, Vakgroep TMS, RUU, Utrecht 1984.
- Ganzeboom, H.B.G., *Leefstijlen in Nederland: Een verkennende studie*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr. 60, Rijswijk 1988.
- Ganzeboom, H.B.G., *Dataverzameling 'Leefstijlen in Nederland 1988'*. Manuscript, Utrecht 1988.

- Ganzeboom, H.B.G., *Cultuurdeelname in Nederland*. Van Gorcum, Assen 1989.
- Goedegebuure, J., Afscheid van het lezen? *De Gids*, 152 (1989): 25-35.
- Hirsch, E.D., *Cultural literacy*. Vintage Books, New York 1988.
- Kalmijn, M., *Sociale differentiatie in leesgedrag* (onderzoeksaanvraag). Utrecht 1987.
- Kammann, R., Verbal complexity and preference in poetry. In: *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 5 (1966): 536-540.
- Knulst, W., en M. Kalmijn, *Van woord naar beeld?: Onderzoek naar de verschuivingen in de tijdsbesteding aan de media in de periode 1975-1985*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr. 66, Rijswijk 1988.
- Linder, S., *Toekomst en tijdgebrek*. Wolters-Noordhoff, Groningen 1971.
- Nederlands Centrum voor Marketing Analyses en Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek BV, *Leesgedrag en bibliotheekgebruik*. Ministerie van CRM, Staatsuitgeverij, Den Haag 1975.
- Scitovsky, T., *The joyless economy: an inquiry into human satisfaction and consumers dissatisfaction*. Oxford University Press, Londen 1976.
- Sixma, H., en W.C. Ultee, Een beroepsprestigeladder voor Nederland voor de jaren tachtig. *Mens & Maatschappij*, 58 (1983b): 360-382.
- Sociaal Cultureel Planbureau, *Sociaal en Culturele Rapporten 1978, 1986, 1988*. Staatsuitgeverij, Den Haag 1978, 1986, 1988.
- Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Mensen en Boeken*. Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam 1961.
- Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse Boekenmarkt*. Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam 1965.
- Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *De Nederlander en zijn Boek: Een onderzoek naar de achtergronden van het kopen, lenen en lezen in Nederland in 1974*. Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam 1974.
- Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Boekenvakboek 1987*. Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam 1988.
- Vierkant, P., *Televisiekijkers in Nederland: Een onderzoek naar het kijkgedrag van de Nederlandse bevolking*. Krips Repro, Meppel 1987.
- Wippler, R., *Cultural resources and participation in high culture*. Paper presented at the 11th Worldcongress of Sociology, New Delhi 1986.